

Оленіч А. Сырье гончарного производства ремесленного посада древнерусского Вышгорода
В статье на основании визуального анализа делается попытка охарактеризовать гончарное сырье вышгородского ремесленного посада, на основании коллекций керамики из двух горнов, исследованных в 1990 г.

Ключевые слова: гончарное сырье, керамика, древнерусский Вышгород.

Olenych A. Potter's raw material from Old Russ Vyshhorod

This paper focuses on attempt describe visual analysis potter's raw material from Old Russ Vyshhorod. Study based on archaeological excavations in 1990.

Key words: raw pottery, ceramics, Old Russ Vyshhorod.

[надійшло до редакції: 30.09.2014 р.]

УДК 688.721.2+394.26(477.41)

Наталія РЕВЕГА
(Переяслав)

Використання ляльки-мотанки у масових заходах Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

Одні відвідувачі розглядають музей як одне з місць відпочинку, інші – відвідують заради цікавості. Також є відвідувачі, які відвідують музеї для отримання знань і навичок з народних ремесел.

На даному етапі дуже важливим є запровадження нових методів роботи з відвідувачами, особливо з дітьми та молоддю. Надзвичайно актуальним у наш час є завдання відновлення народних звичаїв і традицій українського народу, а масові заходи музеїв – це одне з місць його відтворення.

Для того щоб музейні заходи користувалися попитом серед відвідувачів, вони мають бути детально продумані (враховуючи різні вікові категорії відвідувачів) і відкритими до живих проявів народного мистецтва. Особливу увагу необхідно зосередити на тому, щоб не дати загинути промислам, які були притаманні нашим предкам. Серед великої спадщини українського народу важливе місце належить народній ляльці. Народна лялька є одним із найдавніших символів української культури. Поряд із рушником, лялька виконувала важливу функцію – оберегу.

Сьогодні серед розмаїття сучасних ляльок народні ляльки користуються великим попитом серед людей. Одні купують їх як сувенір, інші – як іграшку для дитини, а де-хто тримає мотанку як оберег. Саме тому в наші дні вони стають все більш і більш популярними. З лялькою-мотанкою пов'язано багато обрядів і традицій. Ляльки робили зовсім маленькими і дуже великими, їх як спалювали (інколи топили), так і все життя берегли. Це величезна частина побутової культури.

Звісно, ми не можемо стверджувати, що Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав» (далі – НІЕЗ «Переяслав») перший став використовувати народну ляльку в організації та проведенні масових заходів. Багато культурно-масових закладів проводять майстер-класи з виготовлення ляльки-мотанки, на святах у НІЕЗ

«Переяслав» вже традиційно народні майстри теж проводять майстер-класи, які користуються широким попитом.

Але мова піде не про історію виникнення й про техніку виготовлення ляльки-мотанки, а про обрядовість, пов'язану з народною лялькою.

Працівники НІЕЗ «Переяслав» в організації та проведенні масових заходів постійно шукають нові форми та методи використання ляльки-мотанки. Здавалося, звичайна ганчірна лялька. Як і де її можна ще використовувати? На нашу думку, лялька-мотанка – це унікальне явище, яке містить у собі невичерпну загадковість. Використовуючи ляльку-мотанку в масових заходах у відвідувачів виникає бажання, поперше, взяти її в руки, по-друге – створити свою. Варто зазначити, що виготовлення ляльки-мотанки позитивно впливає на стан відвідувачів музею. Відвідувач зосереджується на образі, який хоче створити. У 2014 р. вперше в НІЕЗ «Переяслав» відбувся конкурс «Пасхальний дивограй». Свої роботи представили 101 учасник. Серед великого різноманіття конкурсних робіт важливе значення відіграли мотанки, які використовуються під час Пасхальних свят. Тож почнемо нашу розмову з використання ляльки-мотанки у Великодніх масових заходах.

Великдень – одне з найбільших християнських свят річного циклу. Одним із головних атрибутів, своєрідним символом і оберегом є, звичайно, писанка, паска, вербова гілка, а ще лялька-мотанка. Для своїх рідних робимо ляльку, яка називається Пасхальна, або Великодня, голубка. Виконується вона в червоному кольорі – символі любові [6, с.25]. Спочатку зосередимо увагу на ляльці-мотанці «Вербниця» (Рис. 1).

Пасхальні ляльки-мотанки робили за тиждень до Великодня –перед Вербною неділею і ставили на стіл між пасхальними дарунками. Лялька «Вербниця» символізує кущ верби, пробудження природи весною, жінку, яка йде до церкви в день Вербної неділі святити вербу. Її кольори повинні бути наближені до квітів верби. У ручках лялька-мотанка тримає три гілочки верби. На обличчі можна виплести тоненький зелений хрестик.

Лялька «Червона Пасхальна» (Рис. 2) символізує жінку, що йде на свято в храм. Обличчя і руки такої ляльки-мотанки робляться з червоної тканини, що символізує Великдень і Відродження. На обличчі також можна виплести тоненький жовтий або золотистий хрестик. У ручках ляльчка тримає гілочки верби.

Мотанка «Писанкова берегиня» (Рис. 3) для виготовлення якої використовують писанку. Писанку використовують замість голови. Поєднання мотанки і писанки створює сильний оберіг.

Ляльки-мотанки створювали на честь Богині кохання і весни Лелі (або Лялі). За тиждень до Великодня кожна дівчина мала зробити свою ляльку-оберіг, яка б оберігала від злого і вдихала силу життя в людину. Лялька «Пасхальна закрутка з яйцем» (Рис. 4), яка є чудовим оберегом. Для її виготовлення використовують здебільшого тканину червоного кольору, а під спідничкою замотують закрутку, в середині якої розміщують власноручно виготовлену писанку.

Розповідаючи про ляльки, пов'язані з весняним циклом, слід згадати про Веснянку та Ярила. Перша лялька літа – Ярило. Ярило – бог весіннього сонця, кохання і пристрасті. Його культ має часовий характер (шанування опудала в певне свято). Виготовляли ляльку одну в зріст людини, а другу – маленьку. Обов'язковим атрибутом такої ляльки є три сонячних диска, що означало схід, zenit і захід сонця [6, с.28]. Розташовували таку

Рис. 1. Лялька-мотанка «Вербниця». Робота брала участь на конкурсі «Пасхальний дивограй» в НІЕЗ «Переяслав». Авт. Таїсія Савицька (м. Харків); Рис. 2. Лялька-мотанка «Червона Пасхальна». Робота брала участь на конкурсі «Пасхальний дивограй» в НІЕЗ «Переяслав». Авт. Ксенія Федорова (м. Харків); Рис.3. Лялька-мотанка «Писанкова берегиня». Робота брала участь на конкурсі «Пасхальний дивограй» в НІЕЗ «Переяслав». Авт. Наталя Горошко (м. Харків); Рис.4. Лялька-мотанка «Пасхальна закрутка з яйцем». Робота брала участь на конкурсі «Пасхальний дивограй» в НІЕЗ «Переяслав». Авт. Олександра Шульга (м. Харків)

ляльку на пагорбку, три дні їй приносили дари та просили, щоб сонце давало більше тепла, щоб воно довше затрималося на небі для швидкого дозрівання урожаю. Лялька робилася з лика чи соломи. На третій день спалювалася зі старими непотрібними речами. Під час гулянь і хороводів дівчата та хлопці прославляли саме цього весняного бога. Адже він давав життєву силу кожній зернині.

Веснянка – це весела, радісна лялька, яку виготовляли з приходом весни, та дарували один одному. Традиційно вона повинна бути яскравою, з волоссям незвичного кольору, адже відображала вона не людину, а пробудження природи.

Веснянки – оберіг молодості й краси. Обов'язковим атрибутом такої ляльки є довга коса яскравих відтінків. У народі кажуть, що коса – то дівоча краса. Тому косу ляльки обов'язково прикрашали стрічками, першими квітами. Також коса – символ дівочого щастя та везіння. Організуючи весняне свято варто включити майстер-клас із виготовлення ляльки «Веснянки». Подарувавши таку ляльку чоловіку, ви бажаєте йому довго залишатися молодим і сильним, жінці – завжди бути привабливою та жаданою, а дітям – бути здоровими та веселими [6, с.22].

Осіння пора час проведення в НЕЗ «Переяслав» свята майстрів (з 2013 р. воно трансформувалося у «Всеукраїнський фестиваль майстрів «Переяславський ярмарок»). Запрошуючи майстрів-лялькарів, завжди зверталася увага на майстер-класи, а точніше на те, які ляльки вони виготовлятимуть разом із відвідувачами. Пропозицією Заповідника було провести майстер-клас із різних видів мотанок. Особливо відвідувачам сподобався майстер-клас, де можна було зробити Десятиручку. Адже восени, коли закінчилися роботи на полях, жінки бралися за рукоділля [6, с.45]. Молоді дівчата мали наготувати придане. Потрібно було встигнути вишити рушники та сорочки. А для того щоб на все вистачило рук, робили собі оберіг – ляльку Десятиручку. Виготовляли таку ляльку зазвичай на Покрову. Робилася вона з підручного матеріалу: соломи, лика, трави. Обов'язково прикрашалася дев'ятьма бантиками з червоних ниток. Зав'язуючи кожен із вузликів дівчина загадувала бажання, а щоб ніхто їй не наврочив і не дізнався про її потаємні бажання, ляльку майже одразу після виготовлення дівчина спалювала.

Ще однією з найважливіших жіночих ляльок є Параскева. Робили її 10 листопада (28 жовтня), на свято Параскеви П'ятниці. Ця лялька – берегиня жіночих ремесел, жіночої праці, берегиня сімейного благополуччя та щастя. Параскева П'ятниця вважалася покровителькою жіночого рукоділля. Їй молилися дівчата на виданні, щоб вийти скоріше заміж по любові. Перш ніж приступити до рукоділля, жінки і дівчата робили обрядову ляльку-помічницю та закликали свою покровительку допомогти їм у роботі. Ляльку прикрашали прядивом, нитками, стрічками. Волосся на голову чіпляли з льону, нагадуючи, що настав час чесати льон і прясти пряжу. Оскільки Параскева вважається ще й богинею садів, то руки ляльки роблять із гілочки, на яких вона тримає синичок, адже це перші птахи, що прилітають до нас зимувати на початку листопада, коли й святкується день Параскеви П'ятниці.

Закінчивши нашу розмову про весняні, осінні ляльки слід повернутись до ляльок пов'язаних із календарним циклом.

Сучасний народний календар розпочинається різдвяними святами. НЕЗ «Переяслав» вже традиційно в зимовий період проводить Переяславський Різдвяний ярмарок. Саме для різдвяних свят робилася мотанка, що зветься Коляда (Рис. 5). З такою лялькою ко-

лись колядники ходили по дворах колядувати. На маленькому стовпчику робиться лялька, її обов'язкові атрибути – віник, яким вона вимітає все недобре, що накопичилося в господарів за рік; і два мішечки з сіллю та зерном, щоб побажати добробуту й щастя всій родині. У деяких місцевостях півдня України напередодні Різдва робили із соломи ляльку-опудало і встановлювали її перед хатою на певний період свят [4, с.106].

Закінчується зима Масляною. Ми звикли до того, що на народні гуляння виготовляють ростову ляльку з соломи – величезне опудало Масляної, яке спалюється на ритуальному вогнищі. На відміну від тієї ляльки Масляна домашня не спалюється, а зберігається цілий рік. Її садовили на підвіконня, щоб вона виглядала сватів, або на стріху – щоб зустрічала молодих. Її ставили в хаті на видному місці, щоб цілий рік оберігала го-

Рис.5. Лялька-мотанка «Коляда». Робота брала участь на конкурсі «Різдвяна атрибутика» в НІЕЗ «Переяслав». Авт. Єва Даниленко (м. Харків)

споду й хазяїв від злих духів. Через рік її спалювали або давали дітям гратися, оскільки вважалося, що вона виконала свою роботу. А натомість робили нову ляльку. Виготовляють її на основі гілочки-рогатки, використовуючи яскраві тканини, і додаючи обов'язкові атрибути Масляної: горщик масла і великий млинець – символ сонця.

Уже традиційно під час народних гулянь на Масляну в Музеї народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини НІЕЗ «Переяслав» проводять конкурс на одягання Колодія. Для цього виготовляли ляльку-поліно в жіночому вбранні – Колодія [4, с.41]. Як тільки учасники свята не прикрашають його! І спідничку одягнуть, передник повісять, хустину зав'яжуть, а стрічок яких нав'яжуть... От і виходить гарна обрядова лялька Колодій. Головне в створенні цієї ляльки (Рис. 6) – поліно, яке, власне, й одягають. Без Колодія, Коляди та Масляної не можливо уявити свята зимового періоду.

Одним із таємничих і квітчастих свят літа було і є свято Івана Купала (7 липня). Го-

ловним атрибутом свята є віночок. Але інколи дівчата віночок замінюють лялькою Купалкою або Купавкою. Ляльку Купавку виготовляли на один день. Її основу становлять зв'язані навхрест палички. Руки Купалки прикрашають квітами – як і віночок. Виготовляючи таку ляльку дівчата загадували бажання. Скільки стрічок на ляльці, стільки бажань. Її не зберігали, не спалювали, а разом з віночками пускали по воді. Чоловічу ляльку – Купала – робили хлопці, жіночу – Марену – дівчата [4, с.46].

Під час проведення в Музеї народної архітектури та побуту Середньої Наддніпряни Зеленої неділі майстри лялькарі проводять майстер-клас із виготовлення Зерновушки та Трав'янички. Звісно, що літо швидко скінчиться, досягне зерно на полях. І навички робити ці ляльки знадобляться. Господиня робитиме мотанку-зерновушку

Рис. 6. Лялька «Колодій».
Авт. Наталія Ревега
(м. Переяслав-Хмельницький)

Рис. 7. Лялька-мотанка «Зерновушка».
Авт. Наталія Ревега
(м. Переяслав-Хмельницький)

(Рис. 7), в якій зберігатиме зерно цього річного урожаю, зосібна останнього снопа. За народним повір'ям, ця лялька приносить в оселю достаток, допомагає досягти успіхів у роботі. Цілу зиму діти граються Зерновушкою, а на весні висипають зерно до зерна, приготовленого для посіву. Якщо ж у родині не було дітей, лялечку ставили в кухню на почесному місці. Основу лялечки становить мішечок із зерном, до якого причіплюють голову та руки. Одягають лялечку ошатно, обов'язково повинен бути передник, на голову зав'язують хустину.

Літо – пора буяння духмяних і лікарських трав. Мабуть, господині, які знаються на травах першими у зробили мотанку-трав'яничку. Робиться така лялька аналогічно Зерновушці, лише замість зерна у мішечок напихали цілющі трави (чебрець, м'ята, рута, деревій, полин, материнка, ромашка). Якщо цю ляльку пом'яти в руках, то в оселю наповнить трав'яний запах, який віджене хвороби. Тому таку ляльку вішали

над колискою немовляти або ставили біля ліжка хворої людини. Таким багатим на події та духовно насиченим був рік українського селянина [4, с.47].

Прабабусі, які жили у звичайних українських селах про все це знали та користувалися у своєму житті. Нині аби зрозуміти значення мотанки, не обов'язково проживати в селі – варто відвідати масові заходи, які організовує та проводить НІЕЗ «Переяслав». Сьогодні стає сучасним відроджувати народні традиції. НІЕЗ «Переяслав» як культурний осередок не лише зберігає культурну спадщину України, але й відтворює звичаї і традиції нашого народу. Тому працівники Заповідника в організації та проведенні масових заходів використовують ляльку-мотанку. Прийшов час відновлювати народні традиції. Адже, традиції – це культура народу.

Джерела та література

1. *Воропай О.* Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис / О. Воропай. – Х. : Фоліо, 2005. – 508 с.
2. *Крип'якевич І.* Історія української культури / І. Крип'якевич. – Львів : Видавництво І. Тиктора, 1937. – 718 с.
3. *Культура та побут населення України* / [В.І. Наулко, Л.Ф. Артюх, В.Ф. Горленко [та ін.]]; гол. ред.: С.В. Головка. – К. : Либідь, 1993. – 285 с.
4. *Найден О.С.* Українська народна лялька / О.С. Найден. – К. : ВД «Стилос», 2007. – 240 с.
5. *Скляренко О.* Українське вбрання для ляльки / О. Скляренко. – К. : Видавництво «Київ», 2007. – 72 с.
6. *Тарасова О.О.* Ляльки-мотанки. Обереги для вашої оселі, що дарують успіх, багатство, щастя / О.О. Тарасова – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 126 с.
7. *Шушкевич А.Ф.* Народна лялька. Технологія виготовлення: навчально-методичний посібник / А.Ф. Шушкевич. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2014. – 200 с.

Revega N. Використання ляльки-мотанки у масових заходах Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

У статті розглядається використання різновидів ляльки-мотанки у масових заходах Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» згідно річного календаря.

Ключові слова: лялька-мотанка, масові заходи, НІЕЗ «Переяслав».

Revega N. Использование куклы-мотанки в массовых мероприятиях Национального историко-этнографического заповедника «Переяслав»

В статье рассматривается использование разновидностей куклы-мотанки в массовых мероприятиях Национального историко-этнографического заповедника «Переяслав» согласно годового календаря.

Ключевые слова: кукла-мотанка, массовые мероприятия, НИЭЗ «Переяслав».

Reveha N. Using reeled dolls «The Motanka» during the mass events of National Historical and Ethnographic Reserve «Pereyaslav»

The article deals with using of different the traditional Ukrainian reeled dolls in public events of the National historical and Ethnographical Reserve «Pereyaslav» according to the year calendar.

Key words: reeled dolls «The Motanka», mass events, NIHR «Pereyaslav».

[надійшло до редакції: 25.09.2014 р.]